

ЗВУКОВІ ЗМІНИ У МОВНОМУ ПОТОЦІ ГОВІРОК СТЕЦЕВИ ТА СТЕЦІВКИ: АСИМІЛЯЦІЯ, ДИСИМІЛЯЦІЯ

SOUND CHANGES IN THE LANGUAGE FLOW OF STETSEV AND STETSIVKA SPEECHES: ASSIMILATION, DISSIMILATION

Личук С.В.,

orcid.org/0000-0003-4508-7368

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

У статті представлено фрагмент зібраної діалектної лексики та звукові зміни у мовному потоці жителів покутських говірок на матеріалі сіл Стечеви та Стецівки, що належать до Снятинської об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області, Україна. Окреслено фонетичні зміни у системі консонантизму. Мета статті – продемонструвати два явища змін приголосних: асиміляцію або уподібнення звука до сусіднього як за умов його творення (артикуляції), так і в акустичному відношенні та дисиміляцію як комбінований фонетичний процес, заміну одного із двох однакових щодо способу творення приголосних звуків у межах одного слова на інший звук, відмінний щодо способу творення. Методологія розвідки передбачає використання таких загальнонаукових методів: системного, зіставлення, порівняльного, систематизації. Наукова новизна дослідження полягає в особливій увазі до лексикографічного вивчення загальної лексики та наукового осмислення досліджуваного сегмента діалектної лексики в окремому регіоні України. Тут відтворено частину лексики, її особливості та результати дослідження з аналізом фактичного матеріалу. Національний лексис проаналізований у паралельних формах: літературній і діалектній. У досліджуваних говірках використовується лексика, характерна для мешканців Покуття та переважно Гуцульщини, частково інших говірок. Говірки сіл не претендують на якісь особливі фонетичні особливості, які могли би бути відсутні в сусідніх селах, хоча у них можна знайти й окремі незначні фонетичні відмінності.

Діалектне (діалектно-говірне) мовлення є системно організованим на фонетичному та на всіх інших мовних рівнях. Це цілісна комунікативна система, у якій своєрідно-говіркові мовні властивості органічно поєднані із загальнонародними, літературними як визначальними і кількісно найповніше виявленими.

Ключові слова: говірка, фонетичні зміни, система консонантизму, асиміляція, дисиміляція.

The article present a fragment of the collective dialect vocabulary and sound changes in the language flow of the inhabitants of Pokut dialects on the material of the villages of Stetseva and Stetsivka, which belongs to the Sniatyn public territorial community of Kolomyia district of Ivano-Frankivsk region, Ukraine. In particular, separately phonetic changes of consonantism system. The purpose of the article is demonstrate two phenomena of consonant changes: assimilation or assimilation of sound to a neighbor both in terms of its creation (articulation) and acoustically and dissimilation as a combined phonetic process, replacement of one of two identical consonant sounds within one words and other sounds that are different in the way they are created. The methodology of intelligence involves the use of the following general scientific methods: system, comparison, comparative, systematization. The scientific novelty of the study lies in the special attention to the lexicographic study of general vocabulary and scientific understanding of the studied segment of dialect vocabulary in a particular region of Ukraine. Here is reproduced part of the vocabulary, its features and research results with the analysis of factual material. The national lexicon is analyzed in parallel existing forms: literary and dialectal. The studied dialects use vocabulary that is characteristic of the inhabitants of Pokuttya and mainly Hutsul region, partly other dialects also. Village dialects do not claim any special phonetic features that might be absent in neighboring villages, although some minor phonetic differences can be found in them.

Dialect speech is systematically organized on the phonetic and all other language levels. It is a holistic communicative system in which the peculiar-spoken language properties are organically combined with the national, literary as defining and quantitatively most fully expressed.

Key words: speech, phonetic changes, consonantism system, assimilation, dissimilation.

Постановка проблеми. Багатими, цікавими та різноманітними є народні говірки України. Можна з упевненістю стверджувати, що аналіз особливостей окремих говірок сприятиме глибшому вивченню і розумінню фонетичних і граматичних закономірностей, які існують у загальнонаціональній українській літературній мові. Живе народне мовлення дає змогу глибше пізнати індивідуальність носіїв діалектної мови того чи іншого регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне вивчення звукового складу говорів української мови активно розпочалося у кінці ХІХ ст. і триває досі. Фонологічну та звукову системи говірок різних регіонів України опрацювали відомі українські мовознавці: П. Гриценко [4], Я. Рудницький [13], Г. Мартинова [10], П. Чучка [17], А. Залеський [7], Г. Шило [18], Л. Фроляк [15], М. Лесюк [8], С. Чемеркін [16], К. Герман [2], Н. Руснак [14], І. Панькевич [12] та ін. Вони вико-

ристовували різні підходи до опрацювання звукового складу діалекту: опис звуків в етимологічній площині; фонетику та фонологію в історичному та лінгвогеографічному аспектах; виявлення динаміки у фонології та фонетиці; аналіз структурної організації фонологічної та фонетичної систем говору; дослідження говірки одного села.

Постановка завдання. Мета дослідження – продемонструвати два явища змін приголосних у живому мовленні покутян: асиміляцію та дисиміляцію.

Виклад основного матеріалу.

Асиміляція

Звуки не вимовляються ізольовано у мовному потоці. У поєднанні вони впливають один на одного і відповідно змінюється їхня якість. У говірках Покуття, зокрема Стечеви та Стецівки, як і в інших говірках української мови, значно поширені різноманітні зміни приголосних звуків внаслідок їх уподібнення один до одного. За напрямком у них переважає регресивна асиміляція (вплив наступного звуку на попередній). За якістю тут можлива асиміляція за дзвінкістю-глухістю, твердістю-м'якістю, місцем і способом творення.

Таким чином, шумний дзвінкий приголосний, що стоїть перед будь-яким сонорним, не зазнає жодних змін, як і в літературній мові. Наприклад, *дніна, жмакати, жнікати, г'єгнути, обм'ин'єти, брихн'а, знімка, двойн'а* тощо. Так само і дзвінкі приголосні не оглушуються перед іншими дзвінками у середині слова, як-от: *жж'єлуватиси або жж':єлуватиси, здатиси, в'ід:атиси* і подібні.

У досліджуваних говірках дзвінкі приголосні оглушуються перед глухими, однак ступінь оглушення залежить від мовця та від темпу мовлення. Десь оглушений відчувається виразніше, десь слабше, що залежить також від приголосних, які сполучаються. Так, повного оглушення зазнає дзвінкий [з] перед глухими свистячими [с] і [ц] у будь-якій позиції: *рос:варитиси, рос:адник, рос':істиси, сц'ініти зуби, сц'ідіти смитану, бис ц'єго, бис сварк'і, бис:ов'існий* «без совісті, безсовісний», *бис:ирдешний* «безсердечний» тощо. Дзвінкий приголосний [з] повністю оглушується перед [к], [п], [т], [ф], [х] (зокрема у дієсловах доконаного виду): *скотитиси, сховатиси, сфал'ішівити, спартачити, сфотографуватиси, бл'уска* та ін. На стику слів може бути часткова асиміляція, наприклад: *в'іти з' хати, нести воду разом з' конб'юкоу, подивитиси з' тилифона, прийти з' п'іўніц'і, уз'єти з' фартуха* тощо. Знову ж таки, чіткість залежить від артикуляційних особливостей мовця.

Як в літературній мові, так і у діалектній оглушується гортанний [г] перед наступним глухим: *н'іхт'і, к'іхт'і, л'ехко, вохко*.

Інші дзвінкі приголосні оглушуються не однаковою мірою. До прикладу, дзвінкий приголосний у кінці слова може вимовлятися як дзвінко, так і глухо: *зуб, дуб, б'єр'іг і б'єриг, мороз, мож і ни мож, н'іж* та ін. У середині слова такий приголосний перед глухими вимовляється глухо, як-от: *л'іж'ко і л'уж'ко, л'ож'ка, хл'іб'чик, шіб'ка, шч'єб'ка, р'ід'кій, коуб'ки, нішчій, дорощій* та багато інших, але задньоязиковий [д'] у кінці слова вимовляється без оглушення (перед глухим приголосним наступного слова і паузою): *в'ід'нов'ід' сирійозна, йід' соб'і гет, на вс'і штіри сторони, спов'ід'с'в'іта*. В окремих мовців можна почути незначне оглушення цього звуку.

Досить поширеним явищем у говірках Стечеви та Стецівки є асиміляція приголосних за дзвінкістю (уподібнення глухого приголосного до дзвінкого). Як і в сучасній українській мові, задньоязиковий глухий [к] перед дзвінким приголосним вимовляється як парний йому дзвінкий [г], хоч би: *айаг жи, йагбу, вилірдин', жил'ізнодорожній вога́л*.

Глухі приголосні [с] і [т] перед дзвінким [б] переходять у дзвінкі відповідники, тверді або м'які (хоча не у вимові кожного мовця): *проз'ба, бород'ба, молод'ба*. У досліджуваних говірках приголосний [з] вимовляється твердо у лексемах *озди, оздико*; можливий також фонетичний варіант із протетичним [г]: *гозди, гоздико, г'ізди*. Однотипне одзвінчення приголосного [с] відбувається в числівнику *ш'іздис'ет', ш'іздис'ек'* (фонет. варіант *ш'іждис'ет', ш'іждис'ек'*) «шістдесят». Асиміляція за дзвінкістю ймовірна на межі слів і між іншими приголосними, як-от: *таг добри* «так добре», *дез д'іўси (дез г'іўси)* «десь подівся», *коліз забиру* «колись забери», *наз забири* «нас забери» і подібні.

Глухі приголосні перед сонорними [м], [н], [л], [р], [в] не одзвінчуються, як і в літературній мові: *класти, флінкати, трафунок, прісти, слоzi, мати хрум, хмаритиси, сміхованиць* та багато інших, але засвідчено винятковий поодинокий випадок одзвінчення глухого [т] перед сонорним [р]: *свідир (свидр'іў), швідир (швидр'іў)* «светр».

Поширеним явищем досліджуваних говірок є асиміляція за місцем і способом творення приголосних. У місцевому діалекті розповсюджене явище збігу шиплячих і свистячих приголосних, до прикладу: *чириж:іке* «через життя», *жж':єлуватиси* «зжалуватися», *жж':єти* курудзи «зжати». Зазнає асиміляції за способом творення приголосний [з] перед

глухими [ч], [ч'], [ш], [ш']. Крім того, він ще й оглушується перед цими глухими, як-от: *ш:убрити* «з'їсти», *биш':єпк'і* «без шапки», *рош':іп'ірити* «розкласти у протилежні сторони» тощо.

Подібний вплив на попередній свистячий мають африкати [ч] і [дж]: *рошч'єстити* «розчистити», *рошч'ісати* «розчесати», *ждж'єром* «з джюром (з осадом)», *ждж'міелем* «з джемелем» і подібні. У слові *нив'ішчин* «невістчин», окрім оглушення, відбулося ще і спрощення [т].

У діалектній мові жителів Стечеви та Стецівки спостерігаємо явище регресивної асиміляції, коли шиплячий, що стоїть перед свистячим, вимовляється як подовжений свистячий (переважно у дієсловах): *дівис:и* «дивишся», *питайіс:и* «питаєшся», *колотис:и* «ходить назад і вперед», *см'ійєс:и* (*см'ійяс:и*) «смієшся», *міійіс:и* «миєшся», *голіс:и* «бриєшся» та ін.

Щодо зміни передньоязикових [д], [т] перед свистячими і шиплячими щілинними чи африкатами у відповідні африкати, то вони вимовляються як злиті звуки. Таке злиття може бути як між двома дзвінками, так і між двома глухими приголосними, скажімо: [дс > ц:] – *в'іц:и* «звідси»; [дс' > ц:] – *л'уцкій* «людський»; [дс > ц:] – *сл'іцтво* «слідство»; [тц > ц:] – *дух'овного оц:а* «духовного отця», *миц:а* «митця», *бол'іц:е* «болітце»; [тс > ц:] – *бог'іцтво* «багатство»; [тс' > ц:] – *мал'уіуц:и* «малюються», *хвил'уіуц:и* «хвилюються», *см'іуц:и* «сміються». Відзначимо, що сполучення [дц'] змінюється в короткий [ц'] – *одинац'іт'* (*одинац'ік'*) «одинадцять», *двац'іт'* (*двац'ік'*) «двадцять», *триц'іт'* (*триц'ік'*) «тридцять»; [дц > ц:] – *в'іц:єго* «від цього»; *молоц:єм* «молодцем»; [дч > ч:] – *сл'іч:иї* «слідчий», *либ'іч:ин* «лебідчин», *посв'іч:ин'е* «посвідчення», *в'іч:ипітиси* «відчепитися», *гор'іч:ик* «городчик»; [гч > ч:] – *в'іч:им* (*б'іч:им*) «вітчим», *хач:іна* «хатчина»; [гш > ч:] – *кор'іч:иї* «коротший», *бог'іч:иї* «багатший»; [дш > ч:] – *сол'іч:иї* «солодший», *мол'іч:иї* «молодший».

Зареєстровано також поодинокі випадки зміни сполучення приголосних [нд] на [мб] внаслідок прогресивної асиміляції за способом творення в іншомовних словах, наприклад: *гіндл'увати* > *гимбл'увати*, *г'імбл'увати*. Потрібно відзначити, що ступінь уподібнення залежить значною мірою від темпу мовлення.

Для покутських говірок характерна вимова м'якого [т'] як [к']: *к'іло* «тіло», *к'істеч'ка* «тістечка», *к'істо* «тісто», *ск'іна* «стіна». Зафіксовано цікавий випадок, зворотній процес, коли м'який [т'] впливає на наступний твердий [к] та уподібнює його за м'якістю: *д'іт'ко* > *д'іт':о* (*т'іт':о*),

можлива також і зворотня вимова, коли приголосний [т'] уподібнюється до [к] із пом'якшеною вимовою: *д'ік':о* (*т'ік':о*).

В окремих мовців старшого віку засвідчено уподібнення губного [в] до носового [н]: *г'імн'о* (*гамн'о*).

Як літературній мові, так і досліджуваним покутським говіркам властива регресивна асиміляція за м'якістю, вплив пом'якшеного губного на попередній свистячий: *с'в'єто* «свято», *с'в'ітій* «святий», *с'в'ід'ство* «свідоцтво» і подібні. Аналогічні зміни можуть відбуватися й перед іншими м'якими приголосними: *рос:іуси* «розсівся», *рос:мокт'авси* «розсмоктався», *роспр'ігати* «розпрягати», *биспард'он:иї* «безпardonний» тощо.

Говіркам Стечеви та Стецівки не властива прогресивна асиміляція [j] і подовження попереднього м'якого приголосного, що характерно для літературної мови. Тут відбита загальна західноукраїнська тенденція: *кор'ін'е*, *жит'є* (*жик'є*), *в'іс'іл'є*, *казан'е*, *св'атан'е*, *убран'є* та багато інших – відповідає літературній формі *коріння*, *життя*, *весілля*, *казання*, *сватання*, *убрання*. Замість форми орудного відмінка типу *розкішшю*, *сіллю*, *піччю* вживаються форми типу *р'оск'ішеї*, *с'олеї*, *п'єчиї* (*п'єчої*). Літературному іменнику *суддя* відповідає діалектна форма *судий'а*.

Дисиміляція

Дисиміляція – протилежний термін до асиміляції, розподібнення приголосних, зміни між двома приголосними з однією чи більше спільними артикуляційними рисами. Розподібнення зазнають приголосні, складні (незручні) для вимови із проривним елементом. Дисиміляція проривних [кт] і [хт] у щілинний властива майже усім говорам України: *прахтикувати* (*прафтикувати*) 1. «практикувати», 2. «жартувати», *п'рахтика* (*п'рафтика*) «практика», *прахтик'ант* (*прафтик'ант*) 1. «практикант», 2. «жартівник», *д'охтар'*, *д'охтор'* «доктор».

У мовленні корінних жителів досліджуваних говірок відома дисиміляція приголосних [нн] > [лн] у різних частинах мови, наприклад: *дзв'ілніца* «дзвінниця», *м'із'ілній п'алиц* «мізинний палець». В окремих мовлян можна зауважити розподібнення [нн] > [ўн]: *буд'єўній* «буденний». Розподібнюються приголосні [чт] > [шт] у числівниках: *итіри* «чотири», *итир'нац'іт'* (*итир'нац'ік'*) «чотирнадцять», *итіриста* «чотириста». У давньоукраїнській формі чотири зредукувався голосний [е], внаслідок чого утворився збіг приголосних [чт], що було незручним для вимови. Ця риса характерна й іншим українським говіркам (наддністрянським, гуцульським, подільським, лемківським тощо) [5, с. 114–115].

Серед інших змін зафіксовано такі, що не характерні українській літературній мові, пов'язані з дисиміляцією. Так, вимова групи [сц] замість [сс] є звичною для стецівчан: *сцати* «ссати», [кш] замість [гш] у прикметнику *лєкшій* «легший» і прислівнику *лєкши* «легше» (зміна двох щільних на проривний і щільний). Зареєстровано також дисиміляцію групи [р.р] > [л.р]: *лаборатор'їя* «лаболаторія», однак таку зміну приголосного [р] на [л] можна подати як асиміляцію приголосного [р] до попереднього [л]. З одиничних явищ записано зміну групи [м.н] > [ў.н]: *заўкнути*, *заўкніі двєр'ї*, «замкнути, замкни двері».

Як відзначалося, у покутських говірках відбита загальноукраїнська тенденція до розподілення приголосних [чн] > [шн] у таких діалектах: *сѡн'їшній ден'* «сонячний день», *сѡн'їшник* «соняшник», *їєшніца* «ясня», *тогор'їшній* «тогорічний», *смашній* «смачний». Як і в гуцульських говірках, так і в говірках Стечеви та Стецівки та суміжних говірках у прикметниках вищого ступеня замість шиплячого [ш] вимовляється [шч]

типу *брундзов'їшчій* (бронзов'їшчій) «коричневіший», *б'їл'їшчій* «біліший», *син'їшчій* «синіший», *чорн'їшчій* «чорніший», *добр'їшчій* «добріший», *см'їлив'їшчій* «сміливіший» і подібні. Вони утворилися за аналогією до форм типу *крашчій*, *вишчій*. Для досліджуваних говірок характерна дисиміляція групи [жч] > [шч] у прикметниках вищого ступеня: *дорѡшчій* «дорожчий», *блішчій* «ближчий», а також [ждж] > [шч]: *др'їшч'ї* «дріжджі», *др'їшчѡвє к'їсто* «дріжджове тісто».

Висновки. Відмінності говірок Стечеви та Стецівки від української літературної мови добре видно у лексиконі корінних жителів, який ми подали у цій статті, зокрема звукові зміни в мовному потоці: асиміляцію і дисиміляцію приголосних звуків. За швидкого темпу говоріння відбувається повна асиміляція чи дисиміляція, за повільного – часткова.

Аналіз покутських діалектизмів і зроблені узагальнення відкривають перспективи для нових наукових досліджень, присвячених проблемам граматичного діалектно-літературного контактування та відмінності між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Астаф'єва М.М., Воронич Г.В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова : у 4 кн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 516 с.
2. Герман К. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика і фонологія. Чернівці : Рута, 1995. 392 с.
3. Гнатюк М.В. Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2021. 20 с.
4. Гриценко П.Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії*. Київ, 2014. С. 145–153.
5. Дзендзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. 1. Фонетика. Ужгород, 1965. С. 114–115.
6. Закревська Я.В. Покутсько-буковинський говір. Українська мова : енциклопедія / ред. В.М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000.
7. Залеський А. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови. *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*. Київ, 1977. С. 50–95.
8. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного гуцульського села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 328 с.
9. Личук С.В. Словник народних географічних назв Івано-Франківщини. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. 312 с.
10. Мартинова Г.І. Середньоаддніпряньський діалект. Фонологія і фонетика : монографія. Черкаси: Тясмин, 2003. 368 с.
11. Павчак С.В. Словник покутського говору, ч. I–IV. альм. «Ямгорів», Городенка, 2014, 2016, 2017, 2018, С. 24–25, 27–29. С. 205–223, 242–279, 269–284, 169–202.
12. Панькевич І. Нарис історії українських закарпатських говорів. Ч. 1. Фонетика. Т. I. Praha : Universita Karlova ve státním pedagogickém nakladatelství, 1958. 131 s.
13. Рудницький Я. З фонетики бойківського говору. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 7. С. 6–9.
14. Руснак Н., Руснак Ю. Фонетико-граматичні особливості говірки села Южинець Кіцманського району Чернівецької області. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2019. № 1 (21). С. 23–26.
15. Фроляк Л. Корелятивна система приголосних за дзвінкістю/глухістю у східно-степових говірках. *Діалектологічні студії. Фонетика, морфологія, словотвір* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. С. 75–86.
16. Чемеркін С.Г. Типологія фонологічних систем західнополіських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1995. 24 с.
17. Чучка П.П. Фонетичні зміни в південнокарпатських говірках околиці Ужгорода. *Наукові записки. Діалектол. збірник* / відп. ред. С.П. Бевзенко. 1957. Вип. 2. Т. XXVI. С. 55–76.
18. Шило Г.Ф. Південно-західні говори на північ від Дністра. Львів : Львівський державний педагогічний ін-т, 1957. 254 с.
19. Lychuk S. Theoretical and methodological principles of the research of national geographical lexis by Slavic and Ukrainian linguists (based on Ivano-Frankivsk Region, Ukraine). *Acta onomastica* LXI/1. 2020. P. 136–152.